Miroslava Ludvíková:

BRNĚNSKO

Při určování nebo zařazování brněnského okolí do etnografických oblastí se narazilo na potíže v období Národopisné výstavy, kdy bylo nutno tuto otázku řešit důsledněji než před 22 lety v době Dudíkově.[1]) První pokus učinili zdejší pracovníci v brožurce vydané r. 1894 u příležitosti národopisné výstavky v Troubsku, která začínala kapitolu „Povaha lidu" větou: „Obyvatelé v Troubsku jsou Doláci."[2]) Tento název se neujal. Doláky totiž nazývá František Bartoš již obyvatele Kyjovska a přechodných oblastí k vlastnímu Slovácku. Sám navrhuje podle dopisu z 1. 1. 1895 zařadit na Národopisné výstavě Brno do odd. V — Horáci, ale Slavkov, který se k Brnu tak těsně přimyká, do odd. VI — Podhoráci. Název Podhoráci pro Brněnsko, ač také nevhodný, se dosti vžil, právě vlivem Národopisné výstavy.[3]) Užívá ho i Ondřej Pisch na mapě Hané pro všechna území na západě, tedy i pro Drahanskou vysočinu.[4])

Nechci opakovat námitky, které uvedl proti tomuto dělení již J. F. Svoboda a které jsme na této konferenci ostatně už slyšeli,[5]) a nechci opakovat další omyly, ale ráda bych podala hranice Brněnska a jeho zařazení, tak jak se jeví při přenesení poznatků z terénu na mapu. Budu se muset omezit na kroj, protože jen tu je tato otázka hlouběji rozpracována.

Je jasné, že nelze brát v tomto případě jako podklad pro hranici kroje hranice dialektu. Na obojí mohly mít ve výchozím bodu vývoje vliv podobné jevy, avšak formovaly se v různém historickém období a jejich stabilnost či měnlivost je nesouměřitelná. Za druhé je pak nářeční skupina hanácká či středomoravská tak rozlehlá a zaujímá tak široké území, v tak různých geografických podmínkách, že není možné, aby se tu hranice dialektů a typy oblečení v 19. století kryly. Ani nářeční podskupiny nejsou vodítkem. Tak nářečím horským se mluví severně od Brna[6]) a na jeho území se vyskytovaly nejméně tři typy kroje. Stejně je tomu se skupinou bučovicko-slavkovskou, která rovněž není jednolitým okrskem.

To jsou ostatně skutečnosti známé. Méně známý je ten fakt, že zde na hranice kroje (obdobně jako na hranice lidového domu)[7]) nemá vliv etnická příslušnost.

---

[1]) B. Dudík: Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Mähren. Brno, 1873. Obsahuje přibližné národopisné oblasti.

[2]) Katalog národopisné výstavy v Troubsku. Brno, 1894.

[3]) Citováno podle č. J. F. Svobody: Horáci — Podhoráci? Od Horácka k Podyjí, 2 (1924—1925), 17—20. — Názvu Podhoráci a Doláci bylo vůbec užíváno dosti libovolně jako východiska z nouze. Klvaňa nazývá celou skupinu přechodných krojů podhoráckými (severokyjovský, vracovský, buchlovský, žeravský, bohuslavský), krojí dolskými nebo doláckými pak velkou skupinu v širším okolí Uherského Hradiště. Národopis lidu československého. Díl I. Moravské Slovensko. Sv. 1. Zvl. otisk J. Klvaňa: Lidové kroje na Moravském Slovensku, Praha, str. 11.

[4]) Mapa Hané podle kroje. Navrhl, vyšetřil a kreslil Ondřej Pisch. Pracováno v letech 1892—1907. Archív etnograf. ústavu Moravského muzea v Brně.

[5]) Srov. referát Oldřicha Sirovátky: Bartoš národopisec, publ. ve Zprávách Oblastního muzea v Gottwaldově, 1966, č. 3, str. 104.

[6]) V jižní části Boskovicka, viz mapku v práci Fr. Svěráka: Boskovické nářečí. Brno, 1941.

[7]) Václav Mencl: Lidový dům na Vyškovsku. Zprávy okresního vlastivědného muzea ve Vyškově, březen 1957, č. 6.

Obyvatelé německého ostrůvku pod Brnem se oblékali jako čeští sousedé a v oblečení se lišili jen tak, jak se liší farnost od farnosti. Podobně je tomu s Němci od Židlochovic. Vrchnostenské hlášení z r. 1836 z období kolem císařské návštěvy v Brně,[8]) že oblečení českých i německých žen je obdobné, i když muži německé národnosti v souvislém území přecházejí spíše k oblečení městskému. Podle toho předpokládáme, že také všechny obce, přimykající se k Pohořelicím, mohly mít týž vývoj kroje, bez rozdílu národnosti.

V tomto území nemají bezvýhradný vliv ani přírodní podmínky samy o sobě. Podle toho by měl mít západ a sever odlišný kroj, jak to nakonec předpokládalo i Bartošovo dělení. Obyvatelé ze severních vesnic, z Českomoravské vrchoviny (přesněji jejích částí — Brněnské vrchoviny nebo Drahanské vysočiny), se však oblékají stejně jako vesničané v rovinatém údolí Svratky pod Brnem.

Jestliže si tyto všechny skutečnosti promítneme na mapu, vyjde nám, že hlavním spojovacím článkem bylo i v minulosti město Brno, vždy dosti veliké, aby stačilo hospodářsky připnout k sobě okolí v okruhu asi 15 km. Protože vesnice byly dodavateli potravin, byl kroj nutnou vizitkou, odlišující při obchodě venkovana od městského obyvatele. Nebylo jej nutné odložit zvláště u žen. Původně ani nové pracovní možnosti, které skýtal průmysl, neměly bezprostřední vliv na ztrátu kroje.

Nesmíme však zapomenout na to, že kroj nezanikal stejnoměrně. V jádru území, v bezprostředním okolí Brna nebo přímo v jeho částech, se udržel dlouho (např. v Židenicích, v typicky dělnickém předměstí), naopak vymizel velmi brzo u jedné z nejstarších železničních drah v Rakousko-Uhersku, vedoucí z Břeclavi do Brna a stavěné v 30. letech 19. století. Ještě dnes je patrný rozdíl mezi Žabčicemi u dráhy a nedalekými Velkými Němčicemi bez železniční komunikace, nebo mezi Vranovicemi na jedné straně a Přibicemi či Uherčicemi na straně druhé. Ve vesnicích u této dráhy od Židlochovic na jih je výzkum bezvýsledný. Ostatní dráhy, vedoucí do Brna, vliv na zánik kroje neměly.

Následkem těchto skutečností máme dnes z okrajových částí Brněnska jen materiál kusý a chronologicky rozdílný, což práci velmi ztěžuje. Spolehlivý a jednoznačný v mnohých případech je bohužel teprve z poslední třetiny 19. století, zřídka starší, z té doby, kdy se dochované kusy doplní údaji informátorů a naopak. Starší ikonografický a archívní materiál musíme v tomto případě považovat jen za doplňkový.

Co však dělat, zanikl-li kroj dříve? Např. obec Říčany bychom mohli zařadit podle stručného popisu v monografii F. Pokorného[9]) ještě k užšímu Brněnsku. Váháme tak učinit pro zprávy informátorů z Popůvek o tom, že v letech kolem r. 1890 dále směrem na západ nic podobného popůvskému kroji nebylo.[10]) I když taková tvrzení nutno vždy brát s rezervou, je otázka, zda jejich výpověď platí pro léta 1890 nebo i pro první polovici 19. století. Nebo zde byl skutečně jiný kroj? Na druhé straně právě proto, že nemáme časově stejnorodý materiál, bychom dnes řekli, že na Bučovicku byl zcela odlišný mužský kroj než na Brněnsku. Muž z Maref na džbánu, vyrobeném ve Vyškově roku 1834,[11]) je však oblečen tak jako jeho sousedé na západě. A tak se tážeme sami sebe: budeme moci tuto otázku přesně a spolehlivě rozřešit, nedá-li nám už terén nic?

---

[8]) Dopis ze židlochovického panství, St. archív v Brně, A 8-R 37/24 — 1836.

[9]) J. V. Pokorný: Říčany na Moravě. Kapitoly z jejich dějin, 1923, 152 a 153.

[10]) Inf. Vincencie Bučková, roz. Vyskočilová, nar. 1868. — Přerývku v jižnější části utvořila v každém případě Rosicko-oslavanská pánev. Srov. K. Fojtík—O. Sirovátka: Rosicko-Oslavansko. Praha, 1961.

[11]) Ze sbírek muzea v Kloboukách u Brna.

Všimněme si nyní blíže vlivu přírodních podmínek, o kterých jsme si řekli, že nejsou pro určení krojové oblasti rozhodující samy o sobě, působí však ve vztahu ekonomie oblastního centra. V jádru oblasti přírodní podmínky nerozhodovaly; jinak tomu bylo, když byl vliv centra oslaben. V hornatém, chudším terénu na severu Brněnska, za hranicí, byl kroj odložen dříve než v bohatých selských vesnicích, protože se nepociťovala tak silně nutnost zdůrazňovat příslušnost a udržovat kroj bylo dražší, než chodit v městském oblečení.

Na jihovýchodě Brněnska stačila malá překážka, jako je pásmo Ždánického lesa, k oslabení vlivu Brna a tak k určení krojové hranice. V jeho oblasti ani vlastní průmysl nevznikl a jeho přímé působení na ni je dodnes slabé.

Jestliže hornatý terén tlumil vliv jdoucí od Brna, více naproti tomu pronikl ke Slavkovu, kde těchto překážek nebylo. Pro Rousínovsko však, které je po všech stránkách obdobné Slavkovsku, bylo z blíže neurčitelných důvodů přitažlivější Vyškovsko, kde všude kroj zanikl dříve než na vlastním Brněnsku. Zajímavé je na tomto případu, že v obdobném prostředí vývoj nebyl stejný.

Kdybychom tedy shrnuli intenzívnost působení Brna na výskyt jednoho typu kroje, zjistili bychom, že mimo zmíněný okruh jde k jihu podél Svratky, severně od Brna pak podél Svitavy, v jednotlivostech velmi vysoko. Opakuji, že tyto skutečnosti platí jen pro kroj, který je v čase nejvariabilnější.[12])

Abychom brněnský kroj mohli zařadit do širších souvislostí, musíme si jeho problémy blíže objasnit. Specificky krajové jsou jen ty kusy, které byly soukenné, šily se řemeslnicky a na míru, totiž mužské vesty a kabátky a ženské kordulky a kabátky. Na jejich změnu měly vliv bezprostřední ekonomické podmínky a šíře územního kontaktu, i když je šili krejčí zakázkově. Ke změnám přicházel vždy popud zvenčí a na těchto součástech je nejpatrnější retardovaná móda. Opět je zde zajímavé, že se mohlo zvolit nebo přepracovat něco jiného než právě tento střih či tento prvek, jak je to patrné na okolních územích.

Ty součásti, které zhotovovaly ženy z plátna samy, ať to již byly sešité z rovných kusů nebo dále nespojované, ale příp. zdobené výšivkou, zařazují se do daleko širšího územního kontextu. Měly delší stabilitu, neměnily se tak rychle a změna jejich střihu nebyla tak bezprostředně vázána na ekonomické podmínky. Obdobně přetrvávaly staré techniky barvení a řasení, které prováděli na vesnici zruční samouci.

Vliv na rozšiřování určitých řemeslnicky zhotovovaných součástí, nešitých na míru, u kterých měla hlavní slovo funkčnost, měly jarmarky, jejichž význam byl často daleko širší než jen regionální (např. dobytčí jarmarky v Hustopečích). Jarmarky na východě a na jihu Brněnska navštěvovali řemeslníci z Vyškova (ševci), ale hlavně z jihovýchodní Moravy (halenáři) nebo ze západního Slovenska (ševci, kožešníci). Součásti jimi rozšiřované přetrvaly často první i druhou skupinu (např.

---

[12]) Při určení hranic brněnského kraje, kterou se snažím vymezit nyní, r. 1966, rozlišuji vesnice s přesnými informacemi a vesnice, kde lze mluvit jen o pravděpodobné příslušnosti. K Brněnsku tedy patří: asi Bukovinka a Hostěnice; určitě Viničné Šumice, Kovalovice, Holubice, Křenovice, Němčany, Křižanovice, Rašovice, Heršpice, Kobeřice, Lovčičky, Otnice, Těšany, Moutnice, Nikolčice; snad Uherčice, Vranovice, Ivaň, určitě Žabčice, Unkovice, Židlochovice; snad Holasice, Syrovice, Bratčice, Mělčany, Silůvky, Prštice, Radostice, Omice, určitě Žebětín, Moravské Knínice, Jinačovice, Ivanovice u Brna, Jehnice, Ořešín, Babice; jen podle mužského kroje Olomučany, Lažánky, Vilémovice a Jedovnice. Jak je podle vesnic jasné, Brněnsko nesouvisí bezprostředně s žádnou hlavní národopisnou oblastí. Kroje ve vesnicích od Židlochovic na jih přijímají mnohé prvky z Kloboucka.

na jižním Židlochovicku),[13] protože byly funkční a v městském oblečení nebylo za ně náhrady.

Do jakého územního celku bychom tedy zařadili kroj bezprostředního brněnského okolí? Předně je nutno vzít za základ, jak jsme již řekli, stav v době před zánikem (tj. ženský kroj kolem r. 1880, mužský asi r. 1860).[14] Je oblečením středomoravské otevřené krajiny, v základě je však takového typu, jaký se nosil v západní části Moravy (ženské košile s rukávy, sešitá sukně, plena, měšťanský ráz mužského svátečního oblečení), proto asi směrem na západ přesné hranice nebylo. Velmi silně se v něm uplatňují prvky, které pronikly z jihu nebo jsou s ním stejné — z jihovýchodu halena, z jihu mužská pracovní zástěra, modré čepce, zvláštní typ výšivky atd. S východomoravským a hanáckým jsou stejné některé součásti ženského oblečení, jako delší přetrvávání ženské roušky a nošení úvodnic určitého typu. Nejde tu tedy o variantu hanáckého kroje, jak posuzují někteří posuzovatelé podle obliby bílých sukní k tanci. Patří ke skupině, pro kterou by snad byl vhodný název středomoravská nebo vůbec brněnská, aby se takto dala lépe odlišit od skupiny hanácké.

S touto myšlenkou jsem nepřišla první. Josef Klvaňa v článku o moravských krojích v Bílého Moravské čítance uvádí samostatně kroje z brněnského okolí.[15] Správně k nim zařazuje typ ždánicko-kloboucký, z východního Hustopečska[16] a kroje z Drahanské vysočiny. Neuvádí Ivančicko a Tišnovsko, protože se mu jejich kroje zdály asi nevýrazné. O kroji rousínovsko-vyškovském se přímo nezmínil; z toho, jaké máme dnes o něm vědomosti z jeho posledního vývojového stadia, bychom jej zařadili — bez ohledu na tradici — spolu s nezamyslickým rovněž sem.[17] Je však možné, že dříve (v 18. století) byl bližší hanáckému, jak dokazují některé silně retardované přežitky v kroji německého ostrůvku u Vyškova. Spadal by sem dále kromě přechodných krojů směrem ke Slovácku i mužský kroj severokyjovský. Všechny tyto typy mají společné to, že tvoří stupňovitý přechod mezi západní skupinou na jedné straně a východomoravskou na straně druhé, od předešlých odlišnou.

Tyto závěry odpovídají také zhruba dělení Lubora Niederla, jak je uveřejnil Chotkův Program soupisu národopisného z r. 1914.[18] Tam je Morava rozdělena na 8 oblastí a naše území je označeno jako východní část střední Moravy neboli Brněnsko; rozdílné je jen to, že Hustopečsko je tu odděleno od Kloboucka a přiřazeno ke Slovácku (zde rozhodla příslušnost nářeční),[19] Vyškovsko pak tradičně a nediferencovaně k Hané.

Úkolem dalších bádání je dokázat hlouběji logiku těchto závěrů, pokud je to vůbec v 2. polovině 20. století ještě možné, aby se nezdálo, že se tu mechanicky spojila v jeden celek území, která nějak vybyla nebo se nevešla do ostatních národopisných celků.

---

13) Srov. M. Ludvíková: K otázce jižních hranic brněnského kroje. (Kroje na Židlochovicku.) Časopis Moravského muzea 51 (1966), v tisku.

14) V různých vesnicích či lépe farních celcích, byť sousedících, je chronologie zániku různá.

15) Frant. Bílý: Lidová čítanka moravská. Praha, b. r. v., 391—395.

16) Teprve později je nazývá krojem hanácko-slovenským severním a jižním. Cit. práce, str. 11. Viz dále.

17) Vymezení typů na okraji Hané je podle díla Ondřeje Pische: Kroj hanácký, jaký se nosil na Hané v 19. století. Výklad k mapě „Haná dle kroje". 1909, rukopis, archív Etnograf. ústavu Mor. muzea v Brně.

18) K. Chotek: Program soupisu národopisného. Praha, 1914.

19) Viz úvodní odstavce ke kapit. 27 a 28 cit. práce Lidové kroje na Mor. Slovensku. Tak se stalo, že obce etnograficky těsně patřící k sobě byly násilně odtrženy.

Resümee

Das Ziel des Beitrages ist die Begrenzung des Gebietes der Brünner Tracht und ihre Einreihung in den Kontext der mährischen ethnographischen Gebiete. Dieses Problem tritt seit den ersten Ausstellungen mit ethnographischen Material (Wien, 1872, Prag, 1895) auf und ist schwer zu lösen.

Vor allem ist es klar, dass der Masstab der Grenzen der Tracht in diesem Fall weder die ethnische Zugehörigkeit (Tschechen und Deutschen südlich von Brünn kleideten sich gleich), weder die Mundart oder ihre Untergruppen (wie František Bartoš schloss), noch verschiedenartige Naturbedingungen sein können. Das Verbindungsglied war auch in der Vergangenheit die Stadt Brünn, immer gross genug, um wirtschaftlich die weite Umgebung an sich zu ziehen.

Die Chronologie des Rückgangs der Trachten war selbsverständlich verschieden. Selbst die Entstehung der Arbeitsmöglichkeiten in der Industrie, die hier vor 200 Jahren gegründet wurde, hatte keinen unmittelbaren Einfluss auf das Ablegen der Tracht. Im Kern des Gebietes hielt sie sich bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, resp. bis zum ersten Weltkrieg, und in vielen Dörfern sind bestimmte Überreste bis heute geblieben. Dagegen verschwand die Tracht wahrscheinlich frühestens entlang der Eisenbahnstrecke Lundenburg—Brünn, die in den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts gebaut wurde. Bald verschwand die Tracht auch dort, wo der Einfluss des Zentrums von stärkeren Einflüssen der Naturbedingungen (im Norden), eines anderen Industriegebietes (Rossitz—Oslawan), oder durch die allzugrosse Entfernung (im Süden) überdeckt wurde. Daher können die Grenzen der Tracht heute nur mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit festgelegt werden. Zum Brünner Gebiet gehört die Umgebung im Umkreis von 15 km mit einem Ausläufer im Südosten in das Gebiet von Austerlitz und im Süden nach Seelowitz.

In den weiteren Kontext können wir die hiesige Tracht nach der Oberkleidung, die nach Mass von Schneidern gefertigt wurde, einreihen, weil die einzelnen Teile, die vom Südwesten eingeführt und auf den Jahrmärkten verbreitet wurden (Bauernkittel und Pelze vom mährisch-slowakischen Grenzgebiet), auf breiterem Territorium getragen wurden, ähnlich wie die von Frauen gefertigten Leinenkleider. Nach der ganzen Zusammenstellung ist die Tracht des Brünner Flachlandes die Kleidung der offenen mittelmährischen Gegend, im Grunde jedoch desselben Typs, der im westlichen Teil Mährens getragen wurde (Frauenhemd mit Ärmeln, genähter Rock, Tuch, bürgerliche Art der Sonntagskleidung für Männer). Sehr stark machen sich in dieser Tracht Elemente geltend, die vom Süden eindrangen, oder mit ihr gleich sind — vom Südosten der Kittel, vom Süden die Arbeitsschürze für Männer, blaue Hauben, besondere Art der Stickerei usw. Mit der ostmährischen und hanakischen Tracht übereinstimmen manche Teile der Frauenkleidung, wie ein längeres Überdauern des Frauenschleiers und das Tragen von Taufdecken (Tüchern) vom besonderen Typus. Es kann sich hier also nicht um eine Zugehörigkeit zur hanakischen Tracht handeln, wie manchmal oberflächlich angenommen wird. Die Tracht gehört zu einer Gruppe, für die vielleicht die Bezeichnung mittelmährisch oder gar nur Brünner Gruppe passend wäre.

Zu ähnlichem Ergebnis kam auch Josef Klvaňa. Er reihte richtig den Trachten aus der Brünner Umgebung die Trachten von Schdanitz und Klobouk zu, sowie auch die Trachten aus der östlichen Umgebung von Auspitz und der Drahananhöhe. Die Trachten von Ivantschitz und Tischnowitz führt er nicht an, weil sich diese Trachten von denen des eigentlichen Brünner Gebietes nur wenig unter-

scheiden. Die Trachten von Rousínov und Wischau erwähnt er direkt nicht; nach dem, was wir darüber auf Grund ihres letzten Entwicklungsstadiums wissen, würden wir sie — ohne Rücksicht auf Tradition — mit den Trachten von Nezamyslitz auch hierher einreihen. Es ist jedoch möglich, dass sie früher (im 18. Jahrhundert) den hanakischen Trachten näher standen, wie es einige stark retardierte Überreste in der Tracht der deutschen Sprachinsel bei Wischau beweisen. Es käme noch dazu, ausser weiteren den Übergang zur Mährischen Slowakei bildenden Trachten, auch die Tracht für Männer aus der Umgegend von Gaya. Alle diese Gruppen haben das gemeinsam, dass sie einen stufenweisen Übergang zwischen der westlichen Gruppe auf einer Seite und der östlichen auf der anderen Seite, die von der vorgehenden verschieden ist, bilden.

Diese Schlüsse entsprechen auch ungefähr der Teilung von Lubor Niederle, wie sie im Chotek's Programm der ethnographischen Zusammenstellung vom Jahre 1914 angeführt wurden. Darin wird Mähren in 8 Gebiete aufgeteilt und unser Gebiet als der östliche Teil Mittelmährens oder das Brünner Gebiet bezeichnet; ein Unterschied ist nur darin, dass die Gegend von Auspitz hier von Klobouk getrennt und der Mährischen Slowakei zugerechnet wurde (der Autor liess sich wohl durch die Mundart leiten), die Gegend von Wischau traditionsmässig und undifferenziert zur Hanna. Die Aufgabe weiterer Forschungen ist es, tiefer die Logik dieser Schlüsse zu beweisen, soweit es in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts noch möglich ist, um nicht den Anschein zu erwecken, dass hier nur mechanisch Territorien in ein Ganzes zusammengefasst wurden, die irgendwie übriggeblieben sind oder in andere ethnographische Einheiten nicht passten.